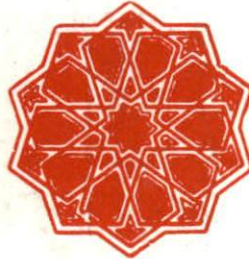

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVII

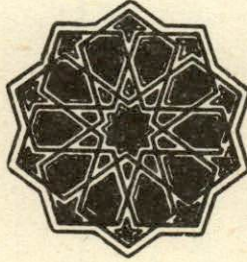

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

CİLT : XXXVII

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

ISSN 1301-0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1997

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Prof. Dr. Hüseyin ATAY <i>Nefis</i>	1
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Hollanda Yüksek İslam Okulu</i>	59
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Debatte Über Islamische Pädagogik In Den 20. Jahrhundert</i>	67
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Müslümanların İslami Eğitiminde Gerekli Değişmeler</i>	73
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Notwendige Veränderungen Der Islamischen Erziehung In West-Europa Und In Den Islamischen Landern</i>	79
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Değişim ve İslam</i>	87
Prof. J. DANIELOU (Çev. Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK) <i>Kilisede Misyoner Düşüncesi</i>	101
Prof. Dr. Nesimi YAZICI <i>Karesi Gazetesi Penceresinden Balıkesir'de Dini Hayat Üzerine Bazı Gözlemler (1916-1917)</i>	105
Prof. Dr. Hamid ALGAR (Çev. Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU) <i>Volga-Ural Bölgesinin Son Büyük Nakşibendî Şeyhi=Şeyh Zeynullah Rasulev</i>	131
Doç. Dr. Mustafa ERDEM <i>İlahi Dinlerin Kutsal Kitaplarında Helal ve Haram Anlayışı Üzerine Bir Araştırma</i>	151
Doç. Dr. İrfan AYZAN <i>Emeviler Döneminde Mevali ve Zımmilerin İdaredeki Rolü</i>	175
Doç. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL <i>Hanefi Usulcülere Göre Hz. Peygamberin Fiilleri</i>	191
Doç. Dr. İbrahim SARIÇAM <i>Kümeyt b. Zeyd el-Esedî ve Hâşimiyât'ı II</i>	201
Doç. Dr. İdris ŞENGÜL <i>Kur'an Üzerine</i>	233

Prof. Dr. Muhammed Abdullah DRAZ (Çev. Doç. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU)	
<i>"Kur'ân-ı Kerim'in Nüzul Sırasına Göre Tertib Edilmesi Teklifi"ne Edebi Eleştiri</i>	245
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER	
<i>Musiki ve İnsan</i>	263
Dr. Niyazi AKYÜZ	
<i>Dinin Nesnelleşmesi</i>	273
Michael COOK (Çev. Dr. Sönmez KUTLU)	
<i>İslam'da Aktivism ve Quietizm: İlk Mürcienin Durumu</i>	305
Dr. Sönmez KUTLU	
<i>İlk Mürciî Metinler ve Kitâbü'l-İrca</i>	317
Dr. Baki ADAM	
<i>Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslam'a Bakışı</i>	333
Dr. Öznur ÖZDOĞAN	
<i>Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi</i>	359
Dr. Gülay CEZAYİRLİ	
<i>Dinî Grup ve Toplumsal Grup</i>	365
Dr. Bayram AKDOĞAN	
<i>Çağdaş Musikînaslardan Tunus'lu Büyük Bestekâr ve Müzisyen Dr. Salih el-Mehdî'nin Hayatı, Eserleri ve Musiki Anlayışı</i>	377
Dr. Mustafa AŞKAR	
<i>Osmanlı Devletinde Alim-Mutasavvıf Protipi Olarak; Şeyhülislam Molla Fenarî ve Tasavvuf Anlayışı</i>	385
Dr. Mustafa AŞKAR	
<i>Ebu Abdurrahman Sülemî'nin Zikru'n-Misveti'l-Müteabbidâti's-Sufiyyât Adlı Eseri ve Tasavvuf Tarihinde Kadın Sufilerin Yeri</i>	403
Dr. Recai DOĞAN	
<i>Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitimde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili</i>	407
Ar. Gör. Bilal KEMİKLİ	
<i>Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i Devran ve Semâ Türü ve Gaybî'nin Devran ve Semâ'a İlişkin Görüşleri</i>	443
Dr. Seyfettin ERŞAHİN	
<i>İslam Tarihçiliği Üzerine (Kitap Tanıtımı)</i>	461

İSLAM VE DEĞİŞİM

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ

Değişim, doğrudan insanla ilgili bir kavram olup hem olumlu hem de olumsuz değişiklik anlamında kullanılmaktadır. Karşıtı süreklilik, devamlılık, kararlılıktır. Gerek değişim gerekse süreklilik birtakım etkenlerle gerçekleşmektedir. Yani insanı ve değerlerini değiştiren birtakım unsurlar bulunduğu gibi onları sürekli kılan faktörler de vardır. İnsanlar ve sahip olduğu değerler, inançlar, ülküler, kişilikler, huylar, alışkanlıklar ve davranışlar birtakım iç ve dış tesirlerle değişebilir veya değişmez, değişken veya sürekli olma özellikleri kazanmaktadır. Bireyin ve ulusun hüviyeti her türlü dış etkenlerin etkisinden uzak bağımsız bir mahiyet değildir. Çünkü insan ve toplumun kimlikleri ve kişilikleri birden bire meydana gelmiş bir oluşum olmaktan tamamen uzaktır. Her ulusun özgün uygarlığı ile çeşitli uluslar tarafından gerçekleştirilen uygarlıklar onların şahsiyetlerine önemli etkide bulunmaktadır.

Bu bağlamda insan, yaşantısının her aşamasında bazen kendini olumlu veya olumsuz yönde değiştirme çabası içinde görünürken, bazan da, her türlü değişim baskısına rağmen, özgün vasıflarını, kimliğini ve ahlaki değerlerini muhafaza etmek için kıyasıya mücadele eder; değişime karşı çıkar, değişmemek için gayret eder. Yani insan hem değişim hem de süreklilik isteyen bir varlıktır. Anne ve babası, yakınları ve eşi, çevresi ve günlük yaşantısı da onu değişmeye çağırırlar, değiştirme yolunda çaba harcarlar. Değişen hayat şartları, gelişen olaylar ve karşılaşılan çeşitli durumlar da insanı değişmeye sevkeder. Aile ocağı, okul, eğitim ve kültür kurumları, mabetler, kültür merkezleri ve çevre gibi mekânlar insanı değiştirmek, yetiştirmek ve yeni bir yapıya kavuşturmak amacıyla faaliyette bulunurlar. Taklitçilik, gelenekçilik, benzeme ve özgün olma istekleri, kimlik ve kişilik arayışları, ceza, baskı, işkence ve zulüm, muhalefet ve benzeri haller de insanı değişme veya istikrar üzerine olma yönlerinde etkileyen faktörlerdir.

İnsan çoğu kez süreklilik durumunda doğal süreç içinde değişir, değişkenlik gösterir.

Bu etkenlerin olumlu veya olumsuz etkisiyle insan, sonuçta, bir değişim olgusu yaşamakta, değişik bir yaşantı sürmektedir. Ayıplanan veya

alkışlanan bu değişim, bazan bozulma, kendine ve değerlerine yabancılaşma şeklinde tezahür eder, bazan da kendini yenileme, geliştirme ve olgunlaştırma yönünde gerçekleşir. Öncekilerin maddî ve mânevî yaşantısına mirasçı olma, ata an'anesini ihya etme; ya da çağdaşları gibi düşünme, yeme, giyinme ve yaşama faaliyetleri bunun belirgin görüntüleridir.

Her halükârda, olumlu değişim olgusundaki asıl gaye, insanı fitratına uygun bir yapıya kavuşturmak, yetiştirmek ve olgunlaştırmaktır. Çünkü gelişme, yetişme, olgunlaşma ve başkalaşma olguları değişim'in tabii sonuçlarıdır. Olumsuz değişim olgusu ise insanı fitratına ve özgün değerlerine yabancılaştırır, kendisinden başkası yapar.

Aslında, herkes olumlu değişimden yanadır ve onu destekler, olumsuz değişimi engellemek için de çaba harcar. Örneğin, anne ve baba çocuklarının ya kendilerine ya da şahsiyeti, güzel ahlakı ve ilmî ile toplumda saygın konumda olan kişilere benzemesini arzular. Kimlik ve kişiliklerini korumalarını ister. Aynı şekilde, her ulus milli hüviyetinin yaşatılmasını ve yeni kuşaklarca en iyi tarzda temsil edilmesini diler. Hüviyetinin kaybolmasına ve başka hüviyetlerde yok edilmesine izin vermez. Ancak özgün şahsiyetini koruyarak olgun ve erdemli hüviyetlerden yararlanma, bunlarla kendini daha verimli ve gelişmiş kılma için de gayret gösterir. Özgün hüviyetini yitiren kişi ve ulus ergeç yok olur.

Burada, değişimin alanı, nasıllık ve niceliği konularında birçok soru ile karşılaşırız: Değişim nedir ve nasıl gerçekleşir? İnsan nasıl değişir? Değişirse ne ölçüde ve hangi etkenlerle değişebilir? İnsanda değişebilir ve değişmez özellikler nelerdir? Huyları değişebilir mi? Değişim niçindir ve onu kim ister? Din değişir mi veya dinde değişim olur mu? Değişim, değişme, değiştirme, değişken olma, değişmezlik, süreklilik, özgünlük, evrensellik ve tarihsellik sözcükleriyle neler kastedilmektedir? İnsanda ve dinde değişebilenler, değişmeyenler nelerdir? İnsanı değişmemeye zorlayan güçler nelerdir?

Bu makalede ortaya koyacağımız görüşler, işte bu ve benzeri sorulara cevap teşkil eden, insan ve din'de değişimi belirten açıklamalar olacaktır.

Az önce, değişim olgusunun nedenlerinden bazılarını belirttik; değişimi kimlerin istediğini ve hangi kurumlar ve organlar aracılığı ile gerçekleştirdiğini söyledik. Bunlara, yönetimlerin ve yöneticilerin, ideolojik ve felsefi sistemlerin, inkarcı veya tutucu çevrelerin de değişim arzusunda olduklarını eklemek isteriz. Bu çevreler ile insanı ve dini düşünceyi kendi ideolojisine uydurmak veya resmi anlayış çizgisine sokmak isteyen yöneticiler fertlerin ve toplumun yaşantısında, düşüncesinde, din anlayışında, egemen dini hayatta birtakım değişiklik yapmak isterler. Kılık kıyafetten eğitim öğretim tarzına, faiz, içki ve kumar gibi hem ahlaki hem de ekono-

mik problemlere varıncaya kadar pekçok temel konular da değişiklik yapılmasını zorunlu görürler.

Kendi siyasi ve idari sisteminin izin verdiği kadar din olmasını isteyenler de dinde ve insanda değişimden yanadırlar. Bunlar, dinde reform, modernizm, çağdaşlık ve rasyonellik, laiklik ve uygarlık adına ve savundukları ideoloji doğrultusunda dinde değişimi öngörürler.

Kaynak sorgulaması yaparak dinde değişim çağrısı yapanlar da vardır. Vahyin mahiyeti, tarihselliği ve evrenselliği ile nübüvvetin konumu gibi konuları tartışmaya açan bu kimseler, bazan mümin'i İslam'ın inanç, ibadet ve ahlak esaslarında şüphe ve tereddüte sevkedebilecek birtakım görüşler ortaya atmakta; böylelikle mevcut dini anlayışı değiştirip yepyeni bir İslam imajı verdiklerine inanmaktadırlar.

Dinde değişim hareketinin sebeplerinde biri de, İslam'a duyulan ilgi ve ihtiyaçtır. Gerek İslamî çağlar boyunca, gerekse arayışlar yüzyılı diye tanımlayabileceğimiz günümüzde insanlar değişmeden ve değiştirilmeden, tevhit merkezli özgün varlığını koruyabilen yegane din olma özelliği taşıyan İslam'la çok yakından ilgilenmektedirler. Doğuda ve batıda bu dinin gerçek çehresiyle ortaya konulması yönünde pekçok ilmi ve akademik çalışma yapılmaktadır. Çok sayıda bunalımlı ve sorunlu kişi de İslam'la huzura ve hidayete kavuşmaktadır. Ancak müslüman toplumlarda olduğu kadar diğer topluluklar arasında da İslâm hakkında doğru bilgi, gerçekçi düşünce ve olumlu imaj bulunduğunu söylemek kolay değildir. Geçmişte ve günümüzde, anılan çevrelerde İslâm'ın potansiyel tehlike sayılması bunun açık delilidir.

Değişim yanlılarından bir grup da, İslam'ı çağın insanına en iyi şekilde sunma ve tanıtmaya arayışı içinde olanlardır. Bunlara göre, yüzyıllar boyunca devam eden din ve mezhep çatışmaları, Haçlı savaşları, Endülüs ve Filistin'deki Müslüman katliamları Yahudilik ve Hıristiyanlığın Müslüman Toplulukları arasında çok olumsuz bir görüntü vermesine sebep olmuştur. Ayrıca İslam'a karşı duyulan kıskançlık, onu ve normlarını alternatif anlayış veya sistem görme, müslümanları kapitalizm veya komunizm ideolojilerinin kölesi yapma gibi düşünceler de bu dinin gerek doğuda ve batıdaki insanlar gerekse bizzat müslümanlar tarafından doğru tanınmasına mani etkenler olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu gelişmeler İslam'ı da, diğer dinler gibi, ana kaynakları ve özgün metinleri itibariyle, bozulmuş, değişmiş ve değiştirilmiş bir din olarak göstermiştir.

Bunların yanında, İslam'ı fert ve toplum yaşantısının çağdaş modeli görenler veya yapmak isteyenler de kavrama, yorumlama ve yaşama bakımından dinde değişim olmasını istemişlerdir.

Fıtrî özelliklerini, özgün dini ve milli değerlerini, dindarlıklarını ve kendilerine miras bırakılan dini ananeyi korumak ve yaşatmak isteyen

kimseler ise, dinde değişim çağrısına karşı çıkmışlardır. Bunlar, dinde değişim olmasını dinin tahrif edilmesi olarak değerlendirmişlerdir.

Bu açıklamalar ışığında, “İslam’da değişim” sözcüğü ile ne kasdedildiği üzerinde durmak istiyoruz. Gerçek şu ki, İslam değişimden yanadır; beşer fitratı eksenli ve tevhit merkezli bir değişim istemektedir. Dinler ve milletler tarihindeki dinde değişim faaliyetlerinden haber veren Kur’an, “*birey ve toplumun kendilerinde olanı (gidişatını) değiştirmesi halinde Allah’ın da onlarla ilgili (birtakım) değişiklik yapacağını*” bildirmektedir: “*Bir kavim kendi halini değiştirip bozmadıkça, Allah da onun halini değiştirmez*” (Ra’d, 11).

Hz. Peygamber (sas) de, İslam’ın hem Mekke hem de Medine döneminde, fert ve toplum hayatını tevhit merkezli din anlayışı yönünde değiştirmek istemiştir. Mekke’de, önce bunun fikri ve ameli zeminini oluşturmaya çalışmış, sonra bu zihniyet üzerine “**örnek ve temiz insan modeli**”nde müslümanlar yetiştirmiştir. Bu yeni insan tipi “**İnanan İnsan**” (Mü’min) veya “**Müslüman**” diye isimlendirilmiş olup hal ve hareketleriyle diğer insan tiplerinden ayrılmaktaydı. Yani mümin insan, İslam çağrısı sayesinde her bakımdan değişmiş ve kendinde olanları değiştirmiş, yepyeni kimlik ve kişiliğe bürünmüş bir insan tipini ifade ediyordu. Nitekim Hz. Peygamber, Medine döneminde, bu kimlik ve kişilikteki mü’minlerden “**örnek ve temiz toplum modeli**”nde yepyeni bir cemaat meydana getirmiştir. Bu ilk Müslüman Toplum Kur’an’da “*Siz insanların (iyiliği) için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten men edersiniz, Allah’a da inanırsınız...*” (Al-i İmran, 110) özellikleriyle tanıtılmıştır.

Hz. Peygamber, Arap yarımadası topluluklarından tevhit eksenli dine ve onun yenilik ve değişim çağrısına karşı çıkan ya da ilgisiz klanlarla çeşitli yollarla mücadele etmiştir. İnsan fitratına aykırı olan ve tevhit akidesine ters düşen inançları benimseyen, bozulmadan ve aşağılaşmadan yana tavır koyan müşriklere ve ehl-i kitaba tevhit merkezli İslam’ı tebliğ etmiş ve onlardan bu çağrı ile kendilerini değiştirmelerini istemiştir.

Bu bağlamda, Kur’an ve Sünnet hem değişimi öngörmüş hem de onu gerçekleştirmişti diyebiliriz. Siyer, Megazi ve İslam Tarihi kitapları Hz. Peygamber’in “*tevhit ekseninde değişme mücadelesi*”ni ayrıntılı biçimde bize bildirmektedir.

Belirtilen anlayış ve metod çerçevesinde, tevhit akidesine ters düşmeyen ve insan fitratına aykırı gelmeyen her türlü değişim faaliyeti olumludur; dinde ıslah, ihya ve tecdid hareketleri bunlardandır. Bunların dışında kalan dinde değişim hareketleri ise, dinde bozulma, öze yapancılığa, asıldan uzaklaşma ve dışlanmadır.

Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki “*dinde değişim hareketleri*” olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu dinlerin özgün yapılarını tamamiyle yitir-

melerine ve “değişmiş (muharref) dinler” durumuna düşmelerine sebep olmuştur. Çünkü dinde otorite sayılan bazı din adamları ve çevrelerin müdahaleleri sonucu bu dinler ana kaynaklarını, özgün metinlerini yitirmişler, hahamların, azizlerin ve rahiplerin anlatımlarını ihtiva eden bir beşeri inanç sistemi haline gelmişlerdir. Zamanla halk arasında kutsallaştırılan, din koyucu, mutlak otorite konumuna yükselen bu ruhban sınıfı çeşitli sebeplerle gerçek kimlik ve kişiliklerine ters düşen işler yapmışlar, şahsi menfaatleri ve basit hesapları uğruna bir yandan “dini putlaştırmış”lar bir yandan da Allah’ın ayetlerini az bir paha ile satmışlar; helali haram, haramı da helal kılmışlardır. Yüce Allah onların bu halini şöyle nitelendirmektedir: “(İşte), hidayete karşılık sapıklığı satın alanlar bunlardır; fakat ticaretleri (onlara) kazanç sağlamamış; (kendileri de) doğru yolu bulamışlardır.” (Bakara, 16).

Dinde değişim olgusu, İslami literatürde çeşitli kelimelerle ifade edilmiştir. Olumlu değişim, ihya, ıslah, teceddüt, tekamül sözcükleriyle açıklanırken, olumsuz değişim için tağayyür, tahrif, inhiraf, ifsad, tebedül kelimeleri kullanılmıştır.

Hz. Peygamber tarafından ana kaynakları ve özgün metinleri ile emanet edilen ve onbeş yüzyıllık geçmişi bulunan İslam dini de zaman zaman değişim rüzgarlarının etkisinde kalmıştır. Ancak onun değişim rüzgarları daha farklı yönden esmiştir. Dinin kendinde değişiklik değil, dini anlayış ve yaşantıda değişim istenmiştir. Çünkü İslam aslı kaynaklarını, özgün metinlerini olduğu gibi koruyup sonraki nesillere ulaştırmış yegane ilahî dindir. Kur’an-ı Kerim, inzal buyurulduğu özgünlüğü ve vasıfları ile Allah tarafından korunmuş ve Müslümanlar tarafından da tesbit edilmiştir. O’na ne peygamber ne de başka bir insan sözü karışmıştır. Kur’an eksenli dinî düşünce, münzel din anlayışı da Hz. Peygamber zamanında tamamiyle teessüs etmiştir. Hz. Peygamber münzel din anlayışını her bakımdan Müslümanların hayatına hakim kılmış ve her yönüyle yaşatmıştır. Böylece, Kur’an ve Sünnet temellerine dayanan İslam dini, insan hayatının tüm alanlarını kapsayan değerleri, ilkeleri ve hükümleri ile Asr-ı Saadet’te ve İslam çağları boyunca yaşanılmış ve özgün varlığını korumuştur.

Bu bakımdan, Yahudilik ve Hıristiyanlık için sözkonusu olan değişim (tahrif) olayı, ana kaynaklarını aynen koruyarak günümüze kadar gelen, Kur’an’a dayalı tevhit anlayışını güçlü bir şekilde yaşatan İslam hakkında geçerli değildir. Yani İslam’da değişim ancak ve ancak onu anlama, kavrama, açıklama, yorumlama ve yaşama şekilleriyle ilgilidir. Başka bir ifade ile aynı Kur’an ayetlerinin farklı şekillerde anlaşılması, kavranılması, açıklanması ve yorumlanması alanlarını kapsamaktadır. İslam tarihinde kimse çıkıp Din’in inanç, ibadet ve ahlak esaslarında değişiklik yapılması, eksiltme ve artırmaya yönelik faaliyetlere tabi tutulması yönünde istekte bulunmadığı gibi, farklı coğrafyalarda farklı yaşan-

tida olmalarına rağmen dünya Müslümanları yüzyıllar boyunca Kur'an'ın getirdiği ve Sünnet'in uyguladığı İslam'a inanmışlar, dinin şâriinin sadece Allah olduğunu kabul etmişlerdir. Dinle ilgili ictihatlar, fetvalara, tefsirlere ve tevellere beşerin görüşleri ve hükümleri olarak bakmışlar, bunları hiçbir zaman Allah ve Resülü'nün sözleri ile karıştırmamışlardır.

Bununla birlikte, İslam milletleri ve devletleri tarihinde zaman zaman şahsi din anlayış ve yaşayış biçimini topluma egemen hale getirmek emelinde olan ve bazı alimleri mutlak otorite sayanlara; çağdaşlık, uygarlık, akılcılık ve bilimsellik adına dinde yeniden biçimlenme (reform) yapma girişiminde bulunanlara; birtakım iç ve dış etkenlerin tahrik ve teşvikleriyle, art niyetli veya düşmanca yaklaşımla İslam dinini yaşanan çağın dinî, siyasî, fikrî ve felsefî anlayışları ile uyumlama, uyarılama ve yorumlama düşüncesinde olanlara; örf ve kültür ağırlıklı din anlayışında bulunanlara rastlanmıştır. Egemen ve yönetici güçler de, çeşitli devirlerde kendi ideolojilerini yaşatacak ve siyasî arzularına hizmet edecek şekilde dinde değişiklik yapılmasını savunmuşlardır.

Ancak bütün bu değişim teşebbüs ve arzularında dinin sadece bazı esaslarının anlaşılması ve yorumlanması üzerinde durulmuş, birtakım dini hükümlerin de belli yönlerden gündeme getirilmesi istenmiştir. Bu ise, dine bütüncül bakış değil, kısmî yaklaşım ve inanıştır ki, inanç bakımından son derece zararlıdır. Buna karşılık, dinin diğer yönleri ile fazla ilgilenilmemiş, inanç, ibadet ve ahlak ile alakalı birçok ayet gözardı edilmiştir. Bazan da bu konularda çok garip ve modern (!) görüşler ortaya atılmıştır. Mesela, dinin bir "*vicdan meselesi*" olduğu söylenmiş, amelilerin ve ibadetlerin önemsizliği vurgulanmış, içki, kumar, zina, domuz eti yeme yasağı gibi Kur'an'da haram kılınan bir takım işlerin ve davranışların, bunlarla ilgili müeyyidelerin çağdaş anlayışa ters düştüğü, dolayısıyla bunları haram sayan anlayışın bırakılması gerektiği belirtilmiştir. Hırsızın elini kesme, adam öldürene kısas uygulama ve benzeri cezaların çağdaş ceza hukuku ilkeleri ile uyuşmadığı, dolayısıyla başka türlü anlaşılması ve yorumlanması gerektiği ileri sürülmüştür.

Ayrıca, İslam hakkında yeterli bilgi ve kültürü olmayan, ama her fırsatta müslüman olduğunu söyleyip İslam hakkında fetvalar veren, yaptıkları ile söyledikleri çelişki içinde bulunan, laikliği çağın egemen dini yapma gayreti içinde bulunan bazı çevrelerin kendi hayatlarındaki din dışılığı da onaylattıran ve pekçok özgün değerinden soyutlanmış bir din anlayışını, İslam'da değişim adına, sıkca gündeme getirdiği gözlenmektedir. Bazı yazarların eserlerinde, İslam'la ilgili yeni yaklaşım ve yorumlarını, değişim, çağdaşlık, yenilikçilik, akılcılık, rasyonellik, küresellik v.s. gibi kavramları gözönünde bulundurarak "*dinde köklü bir değişim (reform) yapma isteği*"nden çok, "*dini yeniden anlama ve açıklama teşebbüsleri*" olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Gerçek şu ki, din insanla ilgili bir olgudur ve kurumdur. İnsan ise değişebilir ve değişmez özellikleri bulunan bir varlıktır. Fıtratta olan, zat ve tabiata damgasını vuran, insanı insan yapan ruhi ve fiziki değerler insandaki değişmeyenleri oluşturmaktadır. Kadınlık, erkeklik tabiatı değiştirilemez; insan hayvana, hayvan da insana dönüştürülemez. Bazı huylar da değişmez. Ancak sonradan kazanılan alışkanlıklar, davranışlar, hal ve hareketler, inanışlar, mezhepler ve meşrepler değişebilir. Eğitim öğretim faaliyetleri, meslek ve sanatlar insanı bu değişebilir özellikleriyle değiştirmeye yöneliktir.

İslam'da değişebilenler ve değişmeyenler konusuna gelince; "*dinde değişim*" söyleminin devamlı gündemde kalmasına rağmen, Müslüman toplumda bu hususta bir ittifak bulunmamaktadır. Din'in değişebilir ve değişmez yönlerinin bulunduğu düşüncesindeki alimlerin yanında, dinin kesinlikle değişmez değerler manzumesi olduğu fikrini savunan din bilginleri de vardır. Bu farklılığın başlıca iki sebebi bulunmaktadır: Birincisi "*din nedir*" sorusuna verilen cevap, ikincisi ise dinin değişebilir ve değişmez alanlarının tesbit edilmesidir. Bu bakımdan, her meslek ve mezhepteki bilgin, bu konuda farklı görüşler ortaya koymaktadır.

Kelamcılara göre, mesela, İslam'ın "*usulü'd-din*" denilen birtakım temel inanç esasları vardır ki, kesinlikle değişmez ve değiştirilemez. İslam Akaidi, Zarurat-ı Diniyye ve İslam'ın Beş Şartı da denilen bu esaslar İslam'ın aslını oluşturmaktadır ve hiçbir şekilde değişim konusu yapılamaz. İbadetler ve ahlak esasları ile ilgili Kur'an ayetlerindeki hükümler de böyledir, kesinlikle onlarda değişiklik olamaz.

Tefsirciler ve fıkıhcılar da Kur'an ve Sünnet'te yer alan hususların hiçbir şekilde değiştirilemeyeceği görüşündedirler. Ancak, İslam ilimleri tedvin ve tasnif edilirken Kur'an'ın getirdiği Din belli kalıplara yerleştirildi ve çeşitli isimler altında toplandı. İman esasları, ibadet esasları, ahlak esasları diye bölümlere ayrıldı ve belli şablonlar altında ifade edildi. Sonraki müslüman nesiller dinimizi işte bu düzenlemeler, bölümler ve adlandırmalar itibariyle miras aldılar ve yaşattılar. Alimlerin kitaplarındaki bu bilgileri Kur'an'daki bilgilerin aynısı sandılar ve öyle değerlendirdiler. Neticede bu kitaplardaki düzenleme içinde sunulan dini esasların ve hükümlerin dokunulmazlığı, değişmezliği ve sürekliliği düşüncesine vardılar.

Buna karşılık, tarihi süreç içinde "*an'anevi islam anlayış ve yaşantısı*"nı sorgulamak, bu geleneksel veya kültür ağırlıklı İslam düşüncesini değiştirmek isteyenler ortaya çıktı. Birtakım dış ve iç faktörler çerçevesinde İslam aleminin çeşitli yerlerinde kendilerinden sözettiren bu kişiler, eserleri aracılığı ile kendilerine özgü bir "*İslam'da değişim*" söylemi oluşturdular. Kur'an ve İslamda "*tarihsel olanlar*" ile "*evrensel olanlar*", peygamberlik ve vahyin niteliği bu çevrelerin yaklaşımlarının temellerini oluşturmaktadır.

Gerçek şu ki, ne tefsirciler ve kelamcılarının ne de fıkıhçılar ve sufilerin “*dinin değişebilir ve değişmez esasları*”nın neler olduğu hususunda bir ittifakı vardır. Onlar bu konuda farklı düşünceye sahip oldukları gibi, değişim yanlıları da birçok dini konuyu “*değişim operasyonu*”na, pekçok ayeti de yeniden anlama, yorumlama, tarihsel veya evrensel özelliklerini belirleme bakımından “*tartışma masası*”na yatırmışlardır.

Oysa, dinde değişebilen ve değişmez olanı belirlemek öncelikle din’den ne anlaşıldığına bağlıdır. Din nedir ve nelerden meydana gelmektedir? sorusuna verilecek cevap kişinin dinde değişebilir ve değişmez esaslar bulunduğu hususunda fikir sahibi olmasını sağlayacaktır.

Ancak, din’in ne olduğu konusunda bir ittifak bulunmadığı gibi, Kur’an’da “*değişebilir ve değişmez olan esaslar*” diye de bir açıklama sözkonusu edilmemiştir. Nitekim, Kur’an ilahi buyruklarını da inanç, ibadet ve ahlak esasları diye tasnif etmemiştir. Dinin inanç, ibadet ve ahlak esasları müslüman alimler tarafından tesbit edilmiş ve bölümlenmiştir. Bu noktada dinin anlaşılması, açıklanması ve yorumlanmasında birtakım sapmalar ve yabancılaştırmalar olduğu bir vakıdır.

Bununla birlikte, sormak gerekir; din bu üç alanla ilgili esaslardan mı ibarettir? Kur’an ayetleri, sahih sünnet ve muhkem ayetlere dayanan dinî esas ve hükümlerden başkası da dinden sayılabilir mi? Örf ve adetler ile, zayıf ve mevzu sözlere, alimlerin hükümlerine dayanan dinî kültür de din kapsamına dahil midir? İşte bu soruların cevaplarında müslüman bilginler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazılarının dinden saydığını diğerleri din dışı kabul etmekte; birtakım alimler tevhit eksenli değişime olumlu cevap verirken bazıları dinde değişebilir bir husus bulunmadığını, dolayısıyla değişimin caiz olmadığını söylemektedirler. Bu iki anlayışta olanlardan birinciler mücedditler, ıslahatçılar, ihyacılar, reformistler diye, ikinciler ise muhafazakarlar şeklinde isimlendirilmişlerdir.

Kanaatımız odur ki, İslam ezeli ve ebedî olma özelliklerini haiz Kur’an’ın getirdiği bir dindir. Onun getirdikleri kesinlikle değiştirilmez esaslar ve hükümlerdir. Yani dinin kendinde bir değişim ve başkalaşım sözkonusu değildir. Ancak İslam anlayışımızda, dini düşüncemizde, Kur’an’ın getirdiklerini anlama ve değerlendirmemizde değişim ve yenilik her zaman mevzubahistir ve olması gereken bir husustur. Çünkü, Kur’an’ı ve ondaki ilahi mesajı doğru ve özüne uygun olarak anlamaya çalışmak her müslümanın görev ve sorumluluklarındandır. Mümin, bu görev ve sorumluluğunu en iyi şekilde yerine getirmek için çaba harcar. Ancak bilgisi, anlayış ve kavrayış gücü ölçüsünde gerçeğe ulaşabilir. Bu hedefe ulaşmada iman ve ihlasın da büyük etkisi vardır. Nitekim Müslüman alimler, peygamberin varisleri olma sıfatı ile, tarih boyunca İslam çağrısını doğru anlayıp doğru açıklamanın gayreti içinde olmuşlardır. Ne

varki onlardan dini doğru anlayıp doğru açıklayanlar bulunduğu gibi, onun ruhuna nüfuz edemeyip yanılanlar olduğu da görülmüştür.

Murad-ı ilahiyi doğru anlamayı kulluk sorumluluğunun gereklerinden sayan bu seçkin din bilginleri, Kur'an ve sahih sünnet'te olanı değiştirme yoluna gitmemişlerdir. Değişim olgusuna olumlu yönden bakmışlar; gelişen dünya şartlarına paralel olarak halkın din anlayışının gelişip yenilenmesini sağlamaya çalışmışlardır. Ancak bilgisi, fitratı, yetenekleri, kültürü ve imkanları bakımından farklı durumlarda buldukları için, Kur'an'ı anlama ve ondan hüküm çıkarmada farklılık göstermişlerdir. Farklı içtihatları ve fetvaları ile İslam'ın anlaşılmasına ve yaşanılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır.

İslam'da, ana kaynakları ve temel esasları itibariyle hiçbir dönemde değişim olayı yaşanmamıştır. Onun insanlığa sunduğu vahiy eksenli ilkelere beşer müdahalesi olmamıştır. Ancak din anlayışında ve yaşantısında her çağda önemli değişiklikler ve yenilikler görülmüştür. Dinimiz de, dinin özüne ve tevhid ilkesine uygun düşen değişimi desteklemekte ve öngörmektedir. Kur'an'dan ilham alarak İslam'ın çağı anlayışına yeni bir yaklaşımla ve yorumla sunmak da işte bu değişim anlayışının bir parçasıdır.

DEĞİŞİM SÜRECİNDE İSLAM ANLAYIŞIMIZ

İşaret ettiğimiz gibi, İslâm, vahiy kaynaklı ve insan eksenli bir dindir. Değişmeyen, kıyamete kadar değişmeyecek ve değiştirilemeyecek ilahî buyrukların bütünüdür. Özü ve sözü değişiklik ve değişkenlik kabul etmeyen aşkın bir varlığın, yenilik ve değişim fitrî niteliklerini taşıyan insana hitabıdır. Bu çerçevede İslâm, yenilik ve değişim mesajının adıdır. Çünkü amacı, ruh ve beden yapısı ile insanı yetiştirip olgunlaştırmak ve fitratına uygun bir yapıya kavuşturmaktır. Talim ve terbiye yoluyla insanı yetiştirmek ve yenilemek; ilahî buyruklara itaat ettirerek yaşamaya yöneltmektir.

Yaratılış itibariyle değişim süreci yaşayan insan soyu, ruh ve beden yapısında birtakım devreler geçirmiştir. Çamurdan, balçıktan, et ve kemik yığını halini almış sonra da kendisine ruh ülfenmesiyle bambaşka bir yapı kazanmıştır. Yani beşer, yaratılıp dünyaya gelirken bazı önemli değişiklikler geçirmiştir. Sonunda en güzel şekilde yaratılan, yaratılmışların en seçkini olma özelliğini taşıyan en şerefli ve şahsiyetli bir varlık olmuştur.

Ancak insan daha sonra, değişken tabiatlı bir varlık olması nedeniyle, gidişatında da birtakım değişiklikler yapmıştır. İnanış, yaşayış ve anlayış dünyasında meydana gelen bu değişiklikler bazen onu aşağıların aşağısında bir yere, bazen de üstlerin üstünde bir hale getirmiştir. Yaşanılan şartlar ve olaylar, nefis, şeytan, hisler ve ihtiraslar da insanın devamlı bir değişim ve yenileme süreci yaşamasına etki etmiştir. Kısaca insanoglu bu

sonlu dünyada değişen, değişikliklere maruz kalan, değişiklik isteyen, değişim ve yenilik sürecinde varlığını sürdüren bir canlı türü olarak kendini göstermiştir.

Gerçekte insan, kendini ve kendinde varedilenleri değiştiren, değişikliğe maruz kalmış, değiştirilmek ve yenilenmek durumunda bulunmuştur. Yüce Allah Kur'an'da "*Bir topluluk kendi gidişatında değişiklik yapmadıkça Allah onlardakilerde bir değişiklik yapmaz...*" (Ra'd, 11) buyurmaktadır. Yani beşeriyet, fitratına yabancı ve aykırı bir yöne yönelir, fitrat dini olan İslâm'a uymayan bir yol ve yaşantı seçerse, Yüce Allah mutlaka onlardakileri değiştirir. Bu değişikliği ve yeniliği gerçekleştirmek için, peygamber aracılığıyla buyruklarını gönderip insanları irşad ettiği gibi, bazen de çeşitli tabiat olayları, sosyal, toplumsal ve benzeri hadiseler aracılığıyla da onları cezalandırır.

Dünya hayatı insanın yaşadığı işte bu değişimlerin tarihidir. Çünkü değişen de dünya hayatını değiştiren de insandır.

İslâm, insanlığın gidişatında çok önemli değişikliklerin yaşandığı bir süreçte gelmiştir. Amacı, hayatta tamamen değişmiş, iç ve dış dünyasını değiştirmiş olan insanlığın gidişatını fitratına uygun yönde ve şekilde değiştirmek olmuştur. Bu anlamda İslâm, köklü ve kalıcı bir yenilik ve değişimin adıdır. Çünkü yepyeni ve bambaşka bir hayat başlatmış, yepyeni bir insan tipi varetmiş, yeni bir dünya kurmuştur. İslâm'la birlikte insanlık tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. İslâm bu özellikleriyle bir değişim ve yenilik dini olmuştur. Bu bağlamda İslâm çağrısını kabul edenler "*İlk yenilikçiler*" putperestler de "*ilk muhafazakarlar*"ı teşkil etmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim, İslâm'ın vahyedildiği sırada insanlığın gidişatını çeşitli yönleriyle açıklamakta ve eleştirmektedir. Fitratlarına yabancı bir yaşantıda bulunan beşeriyetin putperestlik, şirk ve küfür inanışları, zulüm, ihtikar, zina, kan davası, hırsıklık ve istismar gibi ahlak dışı davranışları sebebiyle "*cahiliye devri*" yaşadığını bildirmektedir. Ayrıca insanı "*İslâm laboratuvarında*" tahlile tabi tutarak temel özelliklerini ortaya koyup, İslâm'ın bu gidişi durdurmak ve değiştirmek için geldiğini duyurmaktadır.

İslâm risaleti, esas itibarıyla insanı Allah'ın buyrukları istikametinde yönlendirmek ve değiştirmek hedefine matuftur. Müslüman kimlik ve kişiliğine sahip, inançlı, çalışkan, ahlaklı, üretken ve Allah'a kulluk sorumluluğu taşıyan bir "*insan ve toplum*" yetiştirmek emelindedir. Bunu, hak ile batılı, adalet ile zulmü, güzel ve iyi ile kötü ve zararlı olanı değiştirmek, insanoğluna Rabbine kulluğu bihakkın yerine getirmesi için bilgi ve bilinç kazandırmak suretiyle gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Ancak, İslâm'ın bu "*değişiklik ve yenilik operasyonu*"na "*temiz ve model insan yetiştirme*" faaliyetine, putperestler, batıl inanç sahipleri, çı-

karcı ve baskıcı çevreler karşı çıktılar. Ata dinini, ananeleri, ulusal kültürü koruma ve yaşatma söylemlerine dayanarak Hz. Muhammed ve çağrısıyla mücadele ettiler. Her bakımdan değişmiş olan Arap yarımadası halkı, köklü değişim olgusu karakterindeki İslâm'ın değişmez ve evrensel değer ölçülerini, değişiklik davetini reddetti. Miras dinine sığınarak ve taasup göstererek ona karşı çıktı. Az sayıda bir topluluk değişimden yana oldu ve “Müslüman insan kimliği” kazandı. Bunlar “İlk Müslümanlar”, “ashap” ve “selef-i salihin” diye anıldılar.

Hız. Muhammed tarafından tebliğ edilen ve insanlardan “din” veya “zihniyet” değişikliği isteyen İslâm çağrısı, yenilik ve değişiklikler operasyonunu Kur'an ve Sünnet temelinde dayandırdı; her kesimden insanın anlayabileceği bir metod ve anlatımla ortaya çıktı. Çok önemli engeller ve baskılar, hicrete yol açan işkencelere baş vurularak önlemek veya durdurmak girişimleri yeni dinin yayılmasına ve çeşitli çevrelerde kabul görmesine mani olamadı. Çünkü İslam her konuda insanlara güven verdi, özgürlük sundu.

Ne varki, “din” ve “zihniyet” değişikliğini anlayanlar önceki tüm değer ölçülerinden anane ve kültürlerinden soyutlanamıyorlardı. Müslüman olduklarında, eski adetlerinden, inanışlarından, din ve kültürlerinden birtakım unsurları da beraberlerinde getiriyorlardı. Hz. Bilal ile Hz. Ebû Zer arasındaki bilinen sözlü çekişme, Uhud savaşındaki bazı askerlerin tutumu bunun örneklerindedir. Dolayısıyla ilk Müslümanların kimlik ve kişiliklerine damgasını vuran öğeler İslâmiyet ile Arap ananeleridir. Yani “islâmî” unsur ile “islâmîleştirilmiş” ananelerdir, milli kültür değerleridir. Çünkü fitratı icabı değişim ve yenilik arayışı içerisinde olan insanın birtakım alışkanlıklarını ve davranışlarını kolaylıkla atamadığı tarihî ve sosyolojik bir gerçektir.

Ancak belli şablonlara yerleştirilen, birtakım telakkilerle yaşatılan bu ananeler, şartlar müsait bulunduğu, zaman zaman toplum hayatında kendini göstermiş; sonraki devirlerde fikir ayrılıklarının, kanlı mücadelelerin ve bölünmelerin meydana gelmesinde etkili olmuştur. Bu da önemli ölçüde insanların değişim ve yenilenme olgusu karşısında kendini yenileme ve değiştirme gücünden kaynaklanan bir sorundur.

İlk Müslümanlar, her türlü zorluğa rağmen hızlı bir değişim süreci yaşamışlardır. Zihniyet ve yaşayış itibarıyla değişmişler, kendilerini yenilemişler; örnek ve temiz insanlar topluluğu olarak başkalarına model olmuşlar ve etki etmişler, beşeriyet tarihinde de büyük değişiklikler gerçekleştirmişlerdir. Yani hem değişmişler hem de değiştirmişlerdir.

Bununla ilintili olarak Müslümanlar iki İslâmî zihniyet ve kimliğe sahip olmuşlar, iki İslâmî merhale ve süreç yaşamışlardır: Birincisi “özgün İslâm-münzel İslâm- zihniyet ve kimliği”; ikincisi ise “ananevî İslâm, -müevvel İslâm/islâmîleşmiş-zihniyet ve kimliği”dir.

Özgün İslâm veya münzel İslâm dönemi Kur'an ve Sünnet eksenli İslâm anlayışının, adaletin ve eşitliğin, barış ve kardeşliğin, İslâmî zihniyet ve yaşantının egemen olduğu dönemdir. Bu dönem Kur'an'ın, İslâm'ın bütün saflık ve sadeliği ile bilinip bilinçli bir şekilde yaşandığı devredir. Bu dönemde Müslümanlar, toplumsal, ekonomik, siyasî, idarî ve ticarî problemlerini Kur'an ve Sünnet'in hakemliğinde çözümlenmişlerdir. Düşünme, araştırma, özgün değerlere içtenlikle bağlılık, üstün ahlak, ihlasla inanma ve yaşama özelliklerine dayanan bir kimlik ve kişiliğe sahip olmuşlardır. Her zaman ve her şartta manayı maddeye üstün tutmuşlar; el-emru bi'l-mar'uf ve'n-neyhu ani'l-münkeri yerine getirmeyi, Allah yolunda cihad etmeyi, ibadetleri ve salih amelleri eksiksiz yerine getirmeyi inançlarının gereği saymışlardır. Neticede inanç, ibadet ve ahlak anlayışları ile temayüz etmişler ve yaşadıkları çağa damgalarını vurmuşlardır. Öyleki Hz. Peygamber (sav) ile onun yetiştirdiği bu seçkin ve örnek Müslümanların yaşadığı döneme "*Asr-Saadet*" (Mutluluk Çağı) denmiştir. İslâm öncesi din ve kültürü koruyup yaşatmak isteyen gelenekçiler (müşrikler) ile yenilikçiler (ashab-ı kiram) arasındaki mücadele ise "*değişim mücadelesi*" olmuştur.

Hz. Peygamber (sav)'in vefatı ile birlikte Müslümanlar yeni bir döneme girdiler ve gelişen olaylar çerçevesinde hızlı bir değişim süreci yaşadılar. Fetihlerin, ihtilatın, farklı kültür ve medeniyetlerle karşılaşma ve tanışmanın bu değişimde büyük etkileri oldu. Muaviye b. Ebî Süfyan'ın başkan oluşu, hilafetin saltanata dönüşmesi ile birlikte, İslâmî değerler ve telakkilerin yerini İslâmîleşmiş değerler ve düşünceler almaya başladı. Yeni Müslümanlar eski inanç ve medeniyetlerine ait birtakım değerleri beraberlerinde getirdikleri ve çeşitli görünüşler altında yaşatma yoluna gittikleri gibi, Müslüman gaziler de karşılaşmış oldukları toplumlardan birçok şey aldılar. Belli ideolojiler ve siyasî düşünceler doğrultusunda Müslümanların değerlerinde değişiklik yapmak isteyenler de vardı. Sonuçta Müslüman Toplumunda geniş bir etkileşim meydana geldi. Bu da zamanla başkalaşım ve değişime yol açtı. Müslüman toplumunda İslâmî zihniyet ile İslâmîleşmiş zihniyet arasında mücadele başgösterdi; muhafazakar ve yenilikçi gruplar ortaya çıktı. Zamanla İslâmîleşmiş unsurlar ve bunların oluşturduğu zihniyet üstünlük sağladı, müslüman toplumunda ananelerin egemen olduğu "*İslâm anlayışı*" oluştu, "*miras islâmî*" devri başladı. Müevvel din ve din anlayışı ortaya çıkıp teşükkül etti. İslâm aleminde görülen siyasî, ittikadî, fikrî mezhepler ile fikir akımları da anılan iki anlayış farklılığı ve hakimiyet mücadelesinin ürünleridir.

Ananelerin, taklitlerin veya islâmîleşmiş telakkilerin egemen olduğu müevvel İslâm anlayışı, dört büyük merhaleden geçerek günümüze ulaşmıştır. İlk merhalede fakihler ile kelimciler, ikinci merhalede sûfiler ve şeyhler, üçüncü merhalede islahatçılar ve ihyacılar, dördüncü merhalede ise sentezci ve uyarlamacı Müslüman yazarlar "**mutlak otorite**" kabul edilmişlerdir. Bu kişilerin eserleri, görüşleri, yorumları, kuralları ve for-

mülleri Müslüman toplumun din anlayışlarının temellerini oluşturmuş, düşüncelerini şekillendirmiş ve yönlendirmiştir. Artık belli kalıplar ve yorumlar çerçevesinde düşünme ve yaşama dönemine girilmiştir.

Taklitçilik ve teslimiyetçilik telakkilerinin egemen olduğu bu dönemde Müslümanlar, düşünen, araştıran ve üreten insanlar olma vasıflarından önemli ölçüde uzaklaşmışlar; fakihler, mezhep imamaları, sûfiler ve islahatçıları kutsallaştırılıp mutlak otorite niteliğine sokmuşlar, fikirlerine sığınıp bağlanarak yaşamışlar; neticede tüketici, tembel ve miras yedi kimseler durumuna gelmişlerdir. İslamiyet de temel değerlerinin bir çoğundan soyutlanmış bir ananeler dini haline getirilmiştir. Bazı çevreler bu gelişmeleri, dinde yenilik ve değişim olgusu sayarken, bazıları da bunu, İslamî değerlerin akide, ibadet ve muamelat alanlarında tırpanlanması veya ataerkil din anlayışı ve egemen yapının beklentileri doğrultusunda değişime zorlanması, ya da dinin indirgenmesi olarak görmüşlerdir. Mesih-mehdi inanışlarının akide haline gelmesi, bazı ibadetlerin ihdas edilmesi, bazı ibâdetlerin, cihadın ve Cuma namazının sadece erkeklere tahsisi, zina konusunda erkek-kadın ayrımı, Din'de değişim ve indirgemeciliğe örnek teşkil eden konulardandır.

Hicri II. yüzyıldan itibaren İslâm ilimlerinin tedvin edilmeye başlanması, bir yandan İslâm'ın formelleşme, kurallaşma ve kalıplaşma sürecine, ilahî veya münzel değerlerin yerini yorumcul dinin almasına, dinî düşünce ve görüş sahibi kimselerin mutlak otorite sayılıp belli ölçüde kutsallaştırılmalarına sebep olduğu gibi, diğer yandan da dinin inanç, ibadet ve ahlak alanları beşerin düşünmesinin etkisi altında kalmış; Kur'an'ın yerine, bilginlerce tedvin edilen eserler, Peygamberin yerine de bilginler ikame edilmiştir.

Kanaatimizce, Müslümanların özgün değerlerine, gerçek kimlik ve şahsiyetlerine, Kur'an ve Sünnet İslâmına yeniden dönme teşebbüs ve faaliyetlerinde bu tesbitlerin gözönünde bulundurulması faydalı olacaktır.

Ayrıca, yenilik ve değişim kavramlarından ne anlaşıldığı, nelerin değiştirilip nelerin özgün yapısı ile yaşatıldığı, din'in değişmeye ve yeniliğe açık alanları ile değişmez ve yenilenemez ilkelerinin neler olduğu gibi hususların iyi belirlenmesi gerekmektedir. İnsan merkezli olan değişim ve yenilik alanlarının İslâm'ı ve Müslümanları ne ölçüde etkilediğini; bozulma, özgün anlayıştan uzaklaşma ve "münzel din"e yabancılaşma süreçlerinin yaşanılmasına nasıl tesir ettiğinin bilinmesi lazım gelecektir.